

Jak se mluví v roce 1984?

- aneb Jak se mluví v antiutopiích

Antiutopie, fiktivní společnost, která se vyvinula špatným směrem, aneb éra, již by se většina z nás nechtěla dožít. Ale jak se lze vlastně v takovéto době dorozumět, když je lid podroben neustálé kontrole a nemůže si dovolit vypustit z úst cokoliv, co by sebestěně zavánělo něčím protiideologickým. Jak se promítnou záměry totalitního režimu do mezilidské komunikace? A jaké účinky budou mít ve skutečnosti jeho opatření a postupy? „Špatná“ myšlenka, která se v nestřežený okamžik dostane na svět, může prozradit. Zkrátka řeč hlasu, těla a mysli mohou být zhoubou, ale i svobodou!

V antiutopické společnosti roku 1984, která je vedena totalitní stranou, nelze věřit nikomu a ničemu. Kdokoliv může zradit, cokoliv může pozorovat nebo poslouchat. Nikde není bezpečno. V takovéto době si člověk musí osvojit absolutní disciplínu těla i mysli, aby ani nejmenším detailem nedal najevo, že nesouhlasí s režimem. Musí se tvářit, že souhlasí se vším, co *Strana* řekne, ale hlavně, že tomu i věří. Pohyb je signálem, slovo hrozbou.

Strana ovládá vše a všude, jakákoliv nesouhlasná myšlenka je chápána jako *ideozločin*. Obyvatelům *Oceánie* tak není nikdy dopřán klid a pocit soukromí. Každý jejich čin je pozorován a v každém momentě může do jejich domů vtrhnout *ideopolicie*, která má za úkol vypořádat se s již dříve zmíněnými *ideozločiny*. „Obrazovka současně přijímala a vysílala. Každý zvuk, který Winston vydal a jenž byl hlasitější než velmi tiché šeptání, obrazovka zachycovala; a co víc, pokud zůstával v zorném poli kovové desky, bylo ho vidět a slyšet. Samozřejmě, člověk si nikdy nebyl jist, zda ho v daném okamžiku sledují. Jak často a podle jakého systému *Ideopolicie* zapínala jednotlivá zařízení, bylo hádankou. Předpokládalo se, že sledují každého neustále“ (Orwell, 2009, str. 7). Proto nikdy nikdo nesmí nahlas říci to, co si opravdu myslí. Veškerá komunikace musí nejprve projít autocenzurou do takové míry, aby později prošla i nekompromisní cenzurou oficiální.

Pro upevnění své moci, která byla čím dál více nedotknutelná, zavádí *Strana* postupně nový dorozumívací prostředek – *newspeak* (zatím se používá jen málo – převážně pro úvodníky *Timesů*; plné používání *newspeaku* napříč celou společností se předpokládá v roce 2050), který je nejen novým jazykem, ale primárně má zcela znemožnit protiideologické přemýšlení. Jeho podstata vystihuje prakticky celý princip režimu – absolutní ovládnutí lidí nejen navenek, ale i uvnitř. Protože kdy bude mít *Strana* absolutní moc? Tehdy, až nebude nikdo, kdo by jí odporoval. A kdy nebude existovat nikdo, kdo by odporoval? Až nebude vůbec existovat myšlenka jakéhokoli odporu. „Záměr byl ten, že až si *newspeak* všichni jednou provždy osvojí a *oldspeak* bude zapomenut, stane se *kacířské* myšlení – to jest myšlení, které se odchyluje od zásad *Angsocu* – doslova nemyslitelné, aspoň v té míře, v níž je myšlení závislé na slovech“ (Orwell, 2009, str. 174). Když se zúží význam slov, která umožňují vyjádření buřičských myšlenek, na nepolitický, nebo dokonce se taková slova zcela zruší, lidé nebudou vůbec „*kacířského*“ způsobu uvažování schopni. Totalistický systém nechce, aby

lidé přemýšleli, měli by jen slepě následovat to, co řekne vůdce. Díky tomu by si *Strana* upevnila svou neomezenou moc a mohla by svět řídit dle svého. „Občan Oceánie je jako tvor v mezihvězdném prostoru, protože nemá styk s vnějším světem a s minulostí, nemá možnost zjistit, který směr vede nahoru a který dolů. Vládcové takového státu jsou absolutními vládci, jakými nemohli být ani faraóni ani císaři“ (Orwell, 2009, str. 116).

Doublethink je dalším z nástrojů, sloužící k upevnění moci a prokázání neomylnosti *Strany*, kterým by měl každý jedinec promlouvat i sám k sobě. Je to akt, kdy člověk přijme dvě – třeba i naprosto protichůdné – idey. Orwell ve svém románu objasňuje podstatu, ve které tkví tento způsob myšlení: člověk musí vědět, a přitom nevědět. Musí věřit, že dvě navzájem se vylučující informace jsou pravdivé obě zároveň. Zapomenout, co je třeba zapomenout. A zapomenout i to, že zapomněl. Tento prostředek slouží výtečně, jelikož skrz něj lidé mohou uvěřit všem lžím a konstruktům, a díky tomu to ve výsledku nebudou vnímat jako lež. Může se zdát, že tento stav syntézy vědomí a nevědomí je příliš abstraktní, ba dokonce nedosažitelný, avšak v tom to právě spočívá: je potřeba se naprosto oprostit od pochybovačných myšlenek a nad celou věcí přestat přemýšlet, pouze věřit. Poté již nejsou takovéto výtky vůbec na místě, protože se v dané mysli vůbec nevyskytují. „...používat logiku proti logice, odvrhovat morálnost, a přitom ji vyžadovat, věřit, že demokracie je nemožná a že Strana je strážcem demokracie; zapomenout všechno, co je třeba zapomenout, potom to znova z paměti vylovit, když je toho zapotřebí, a zas to promptně zapomenout: a nadevšechno aplikovat týž proces na proces sám. To byla nejzazší finesa: vědomě si přivodit nevědomost, a pak znovu zapomenout na akt hypnózy, který člověk právě provedl. Dokonce i jen porozumět slovu *doublethink* vyžadovalo podvojného myšlení použít“ (Orwell, 2009, str. 25). Toto je také cílem snažení. Člověk, který je schopný dostat se do spirály *doublethinku*, je už bezmezně odevzdaný, jelikož vše, co Strana řekne, se pro něj nyní stává pravdivým, bez ohledu na minulost.

Toto je vlastně hlavní způsob komunikace *Strany* s obyvateli. Veškeré zprávy a oznámení jsou precizně vykonstruované texty, za všech okolností prorežimní. Co se ovšem stane, když se některé hodnoty změní? Informace se zkrátka upraví a předloží se v novém světle. Od obyvatel se očekává (je to jejich povinností), že jim s pomocí *doublethinku* uvěří jako absolutní a neomylné pravdě a že je budou jako pravdivé dále také hlásat. Dokud ovšem nenastane další změna... „Smith věděl, že Oceánie byla spojencem Eurasie ještě před pouhými čtyřmi lety. Ale odkud tato znalost pramenila? Jen z jeho vlastního vědomí, které i tak musí být brzy zničeno. A jestliže všichni ostatní přijímají lež, kterou Strana předkládá – jestliže všechny záznamy opakují stejnou povídačku –, pak lež přešla do historie a stala se pravdou. ‚Kdo ovládá minulost‘, znělo heslo *Strany*, ‚ovládá budoucnost: kdo ovládá přítomnost, ovládá minulost.‘ A přece minulost, svou povahou změnitelná, nikdy změněna nebyla. Všechno, co je pravda teď, je pravda odjakživa a navždycky. Je to docela prosté“ (Orwell, 2009, str. 25).

A nakolik mohou být tyto metody účinné i mimo hranice světa *1984*, je možné pozorovat třeba i na samotném Československu, v němž moc komunistického totalitního režimu po mnoho let zakořeňovala. Taktická „práce“ (manipulace) se slovem zde probíhala za pomoci stejných postupů jako v antiutopii George Orwella. Idea neschopnosti jedince či

skupiny, kteří jsou zaslepeni primitivními potřebami a neobdaření potřebnými znalostmi, takže nedokázali zjistit, uvědomit si a realizovat vlastní zájem, byla hlavním hybným momentem, přes který byla tato společnost ovládaná. Rozhodnutí o vyšším dobru tady měla být svěřena kvalifikovanějším a schopnějším straníkům.

S tímto je však neodlučitelně spjat rovněž problém, jak se vypořádat se selháním (i opakovaným), a přitom stále být tím neomylným režimem. Komunismus, stejně jako Orwellova *Strana*, našel záhy na tuto otázku uspokojivou odpověď. Opět je tu zřejmá jistá hra s minulostí. Dlouhodobé plánování cesty, kterou se bude společnost ubírat, bylo předkládáno jako nejvyšší dobro, jelikož to naplánovala a logisticky propracovala strana, jež má pro vůdcovství ty nejlepší předpoklady (samo sebou). Ovšem najednou se stalo, že předpokládané plány a prognózy nedošly svého naplnění. Že by se KSČ mohla mýlit? To bylo samozřejmě naprosto nepřipustné, takže hned zakročila a přednesla vlastní pravdu. Důvodem neúspěchu měl být zásah *Doby*, jak říká Petr Fidelius ve své knize *Řeč komunistické moci*. Zkrátka byli lidé přesvědčeni, že to, co předpověděla strana při svém plánování, bylo v danou chvíli to nejlepší. A nyní bylo tedy potřeba vyvinout nový generální plán. A toto vše si člověk mohl přečíst každý den v Rudém právu (úřední tiskový orgán KSČ).

Veškerá jejich propagandistická práce byla zprostředkovávána právě pomocí již dříve, v rámci románu, zmíněných nástrojů pro práci se slovem a myslí – znovu tu přichází ke slovu potřeba totální poslušnosti a s tím i spjatá paralyzace schopnosti myslet.

V tomto případě nedošlo k vytváření nového jazyka (jako je *newspeak*), ale i přesto se řeč ke kýženému efektu v komunistickém pojetí také dostala, a to díky důslednému a všudypřítomnému „vychovávání“ společnosti. Lid byl podroben neustálému životu ve lži a propagandě – komunistické noviny (Rudé právo), rozhlas, televize, plakáty, ale i společenské události či prostá úřední administrativa. Neustálé předhazování (nebo také vynucování) ideologie a bezmezné geniality a všemohoucnosti strany. Díky tomuto konání si lidé postupně vytvořili nucené asociace a systém sledu slov, jež pokaždé vede k božskému socialismu. „Zmáčkněme třebas tlačítko« mír»: rozsvítí se světýlko a naskočí «demokracie» a vzápětí nato «socialismus». Jiný možný řetězec: «mír» – «pokrok» – «lid» – «strana» – «socialismus». Začneme odjinud a vyslovme «lid»: opět se rozsvítí světýlko a najede «pokrok»; přehodí se automatická výhybka a už tu máme «objektivní zákonitosti dějinného vývoje», které nás dovedou k «vědeckému učení» a odtud rovnou do náruče «strany» jakožto jeho výlučné strážkyně“ (Fidelius, 1998, str. 184). Vyredukování nechtěných významů a nahrazení těmi potřebnými (prokomunistickými). I přesto, že to není cílené tvoření nové řeči (jako v roce 1984), úmysl byl stejný, jen prostředky jiné.

V lidech, hlavně v těch narozených před nastolením totalitního režimu v *Oceánii*, však stále bují „kacířské“ myšlenky (brojící či pouze smýšlející proti režimu) a to i přes veškeré snahy *Strany*. Nejlépe si to můžeme demonstrovat na přítelkyni hlavního hrdiny knihy *1984* Winstona Smitha, Julii. Tato mladá dívka se tvářila jako jedna z nezapálenějších přívržek. Účastnila se nejen povinných shromáždění, ale dokonce dělala všechny možné dobrovolnické činnosti. Ale jak se říká: pod svícnem je největší tma. Nevzbuzovala svými

aktivitami žádnou pozornost u *Ideopolicie*, ale přitom byla v duši jednou z největších odpůrků režimu. Každému, komu se v hlavě rodí takovéto myšlenky, hrozí velké nebezpečí. Poté již nezáleží na tom, co si myslíte, nutné je to umně skrývat. Lidé musejí jít s „dobrým davem“, tvářit se, že patří ke správně smýšlející většině, angažovat se v prorežimních záležitostech, ale hlavně u toho nedat najevo, když jste proti *Straně*. „Když to tak vezmeš, jsem vlastně taková, jak vypadám. Dobrá ve sportu. Ve Zvědech jsem bývala oddílová vedoucí. Tři večery v týdnu pracuji dobrovolně v Antisexualní lize mládeže. Hodiny a hodiny trávím tím, že vylepuju ty jejich blbiny po celém Londýně. V průvodu vždycky nosím jeden konec transparentu. Vypadám, jako že jásám, a z ničeho se neulejvám. Vždycky řvát s davem, to je moje heslo. Jen tak je člověk bezpečný“ (Orwell, 2009, str. 75). Toto je jediný možný způsob interakce mezi lidmi, přetvařovat se, hrát svou roli. Vybrat vhodný formát a „bezvýznamně“ si sdělovat to, co je povolené, a na tvář při tom nasadit výraz, který je vhodně zvolený pro danou situaci. Avšak zde se skrývá další hrozba odhalení. Při rozhovoru není důležité jen to, co člověk říká hlasem, ale i to, co říká tělem. Každý špatně zvolený pohyb, který by mohl něco naznačovat, je jasným znamením pro *Ideopolicii*. „Vzpourou byl pouhý pohled do očí, tón hlasu; v nejlepším případě náhodně zašeptané slovo“ (Orwell, 2009, str. 44). *Strana* totiž nejen poslouchá, ale i sleduje. „Každý občan, anebo aspoň člověk dost důležitý, aby se vyplatilo ho sledovat, mohl být po čtyřicet hodin denně držen pod dohledem policie a v doslechu oficiální propagandy, protože všechny ostatní komunikační kanály byly uzavřeny. Poprvé existovala možnost nejen si vynutit úplnou poslušnost vůči Státu, ale úplnou jednotu názorů všech poddaných.“ (Orwell, 2009, str. 120)

Úplným vyvrcholením snahy o stoprocentní dohled nad poddanými je rozbití klasické formy rodiny, a to skrz dorozumívání. Co se stane, když člověk není v bezpečí už ani v rodinném kruhu, když jsou děti od útlého věku vystavovány ohromné dávce ideologické propagandy? Přesně to, o co vůdci usilují: rozrušení rodiny jako primární opory, absence jakékoliv intimity a soukromí. Člověk automaticky nabude dojmu, že už nikde není v opravdovém bezpečí, u nikoho nenalezne oporu, a tak mu nezbude nic jiného než se podrobit, aby mohl žít alespoň v relativním klidu. Ano, je pravda, že láskyplný vztah netvoří jen slova, ovšem bez vzájemných citových vazeb nemůže dobře fungovat. Pro děti nejsou v této formě společnosti primární otec s matkou, nýbrž *Strana*. Je téměř nemožné vybudovat rodinné pouto, jestliže rodiče nemají u svého potomka žádnou autoritu a nad všemi promluvy do duše dítěte či něžnými rodičovskými vyznáními stojí jako jediná směrodatná hodnota pravda ideologie. „Dnes jsou skoro všechny děti hrozné. Nejhorší bylo, že v organizacích, jako byli Zvědové, z nich systematicky dělali malé neovladatelné divochy, a přitom to v nich nezbuzovalo sklon k tomu, aby se bouřily proti stranické disciplíně. Naopak, zbožňovaly Stranu a všechno, co s ní souviselo. Písňe, průvody, transparenty, společné výlety, cvičení s puškami, provolávání hesel, uctívání Velkého bratra – to všechno byla pro ně nádherná hra. Celá jejich divokost se zaměřovala ven, proti nepřátelům Státu, proti cizincům, zrádcům, sabotérům, ideozločincům. Bylo téměř normální, že lidé po třicítce se báli svých vlastních dětí“ (Orwell, 2009, str. 19).

V takovéto antiutopické společnosti je zkrátka vše bezvýhradně cenzurováno – nejen tisk, ale i nezávazný rozhovor na ulici nebo vyznání lásky. Člověk nesmí ani na chvíli polevit

v ostražitosti. Režim tak stále víc a víc stahuje smyčku své moci, až v ní nezbude žádný prostor pro sebemenší známku lidství. A o to právě jde, vyhnat z člověka jakoukoliv schopnost uvažování. Komunikace, ať už mluva, pohyby, gesta či jen myšlenky, je poslední obrannou linií před absolutním nastolením moci. Až v ní budou potlačeny všechny možné prvky odporu, nezbude již nic, co by se mohlo postavit proti vůdci, jelikož nikdo ani nebude vědět, proč by to měl dělat, dokonce ani nebude vědět, co to vlastně znamená, postavit se proti vůdci. Zkrátka režim dotažený k téměř absolutní dokonalosti, což, jak je demonstrováno výše, vykazuje stejný vývoj jako například komunistický režim v Československu.

Zdroje:

ORWELL, George. *1984*. Praha: Levné knihy, 2009. Československý spisovatel (Levné knihy). ISBN 978-80-7309-808-7.

FIDELIUS, Petr. *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda, 1998. Paprsek (Triáda). ISBN 80-86138-03-8.